

Pravoslavná církev

Základní myšlenka a náplň

Vlastní sebeidentifikace pravoslaví je ta, že je to církev stará, že jí chce zůstat, že je církví apoštolů a velkých církevních učitelů, že je církví doby starokřesťanské, tj. doby ekumenických koncilů a nerozdělené všeobecné církve, věří, že byla a zůstala bezprostřední dědičkou a věrnou strážkyní této svaté církve (Stefan Cankov, Podstata pravoslavného křesťanství, s. 33). V tomto smyslu je pravoslavná církev církví podání (tradiční). Ovšem pravoslavná církev se pokládá za starou apoštolskou církev a věrnou strážkyni starokřesťanského dědictví jen ve smyslu ekumenicky stanovených anebo dokázaných základních pravd křesťanských. Hlavním pramenem pravoslaví je Písmo svaté, tradicí pak výklad písma. Tradice v užším slova smyslu se pokládá za nezaměnitelnou. Tuto tradici nalézá církev jen v dogmatických rozhodnutích prvních sedmi ekumenických koncilů. K tomu přistupují články víry s nimiž souhlasí všichni církevní otcové (toho se přidržme, co všude a všichni věřili). Velkého, ale relativního významu jsou ještě bohoslužebné knihy a spisy svatých otců. Jak v těch, tak v oněch, se zrcadlí srdce a duch pravoslaví, nemají však ani samostatnou, ani absolutní hodnotu. Jediným symbolem církve je nicejsko-cařihradské vyznání.

Hlavním dogmatem pravoslavné církve je na základě písma svatého učení ekumenických koncilů o Trojici a Vtělení. Toto dogma je podle pravoslavných teologů nejstručněji vyjádřeno v nicejsko-cařihradském symbolu, a proto tento symbol považují za nejpůvodnější a nejdůležitější dokument církevního učení, páteř, souhrn dogmat, absolutní normu víry. Proto je symbol nicejskocařihradský jediným symbolem pravoslavné církve, také jakožto symbol staré a nerozdělené církve.

Důležitým bodem je právě původnost symbolu, který se projevuje v pravoslavném učení o svaté trojici. Krátce lze pravoslavný názor na působení boží trojice vyjádřit takto: Bůh otec je prapříčina všeho. Z něho vše vychází. Bůh syn či Logos (slovo) uvádí vše ve skutek ve stvoření, v péči o svět, ve vykoupení. Duch svatý dokonává všechno. V lidové víře stojí současně proti sobě představy o první osobě Trojice jakožto stvořiteli, Vševládcí, i Odplatiteli, jakož i o dobrém a laskavém Otci. Tyto pocity se v praktické víře udržují zvláště ikonami, svatými obrazy. Živá je též představa a vroucí vztah pravoslavné církve k Duchu svatému, jenž je životadárným základem církve. Považuje se v ní za Parakleta – Utěšitele a zástupce Kristova. Jeho pomocí si člověk přisvojuje dílo vykoupení, znovu se rodí a posvěcuje. K zvláštnosti pravoslavného chápání Ducha svatého náleží, jak známo, i trvání na starokřesťanském učení a formulí o vycházení Ducha svatého, čili zamítnutí filioque...

Církev a její organizovanost

Pokud jde o církev, vychází pravoslavní též z nicejskocařihradského vyznání, že totiž církev je jedna, svatá, obecná – katolická – a apoštolská

Tou jednou církví je tedy stará a nerozdělená církev, tj. církve pravoslavná, již z toho důvodu, že se věrně udržela na staré katolické půdě, tedy že je pouze ona pokračovatelkou staré jedné a katolické církve. Nejsou tedy všechny ostatní nepravoslavné církve církvemi? – na to v pravoslavném světě nejsou žádné autoritativní odpovědi, protože po církevním rozštěpení východu a západu a po vzniku reformace nebylo ekumenického koncilu, který by onu otázku mohl zodpovědět tak, aby mohla být přijata celým společenstvím pravoslavných církví.

Starší mínění bylo, že všechny nepravoslavné církve nejsou pravými církvemi a že tedy všichni nepravoslavní nenáleží k církvi Kristově. Z toho vyplývala i praktická opatření. V současnosti lze vidět v pravoslavných církvích dvě mínění – totiž, že jen pravoslavná církev je tou jednou církví a všechny ostatní od ní odpadly. Druhé mínění také považuje pravoslavnou církev za jedinou pravou církev Kristovu, ale přesto velké historické církve nejsou považovány za úplně odpadlé anebo odloučené církve od církve Kristovy.

Nejvyšší autoritou pravoslavné církve je církev sama a to celá církev, celá pospolitost církve. Přece však v čele stojí hierarchie (klérus) a uvnitř hierarchie episkopální úřad. K povinnostem hierarchie náleží především liturgická služba. Tyto dvě zásady pokládá pravoslavná církev za starocírkevní a apoštolské a pevně na nich trvá. Přestože však jsou duchovní volení a posvěcení, nepovznáší je to k nějakému vyššímu postavení. Nejsou vlastníky darů milosti. Vykonávání svátostného úkonu ze strany kněžovy jest chápáno objektivně. V pravoslavné církvi nevyslovuje kněz slova posvěcení ve formě aktivní, nýbrž pasivní – neříká tedy já křtím, ale křtí se atd.

Pravoslavná církev byla a zůstala církví synodální. V čele duchovní správy, eparchie, stojí eparchiální episkop, a v čele duchovně-liturgické správy církve, místní církve nebo celé církve stojí shromáždění všech episkopů nebo jimi volení zástupcové I první mezi nimi – arciepiskop (arcibiskup), metropolit, patriarcha je pouze primus inter pares. Episkopové jsou v záležitostech liturgických a disciplinárních nadřízenými kněží – parochů – farářů, nikoli však ve smyslu autokratickém. Téměř u všech pravoslavných církví je episkop v důležitých záležitostech diecézní správy vázán na spolupráci a souhlas kněžstva. Ani laikové nejsou v pravoslavné církvi trpným živlem, jsou účastni ve správách atd. Přední pravoslavní teologové posledního století se ostatně rekrutovali pouze z řad laiků.

Pravoslavná církve nikdy nevytvořila a její systém ani neumožňoval vytvořit papežství. Cařihradský patriarcha s titulem ekumenického patriarchy nemůže být v žádném případě považován za hlavu pravoslaví. Pravoslaví má církve autokefální a autonomní, čtyři tradiční staré patriarcháty a čtyři patriarcháty nové, několik metropolí a arcibiskupství. Z organizace pomístních pravoslavných církví v národních hranicích ovšem vyplývá nebezpečí etnofiletismu (viz článek o srbské pravoslavné církvi)

Teorie sakrálního výtvarného umění

Umění je v pravoslavné církvi zcela ve službě kultu, a zde je nutno říci, že i ve svém kultu zůstalo pravoslavné křesťanství naprosto starokřesťanským. Liturgie, která je středem bohoslužebným pochází v základních rysech z dob starokřesťanských – dodnes užívané liturgické řády sv. Jana Zlatoústého (+ 407) a Basila Velikého (+379) pocházejí ze IV. století. Celá pravoslavná bohoslužba je plastickým vypodobnění křesťanského učení – věřící vidí a prožívají v kultu takřka svou víru. Mohli bychom hovořit o třech prvcích pravoslavného kultu: Hlavním prvkem pravoslavného kultu jako vůbec každého křesťanského kultu je modlitba a slovo boží. Modlitby vynikají hlubokým smyslem, vniterností a silou. Druhým prvkem je Písmo svaté. V pravoslavné církvi se od počátku četlo v rodném jazyce. Třetím prvkem, jehož pravoslavná církev užívá jako působivého prostředku v kultu, je právě umění, které má pomoci tomu, aby nadpřirozené, duchovně mystické a ideální bylo plasticky vyjádřeno. Zároveň však také musí přispět, aby byl zachován vnitřní a nadsmyslný charakter náboženského jádra. A tak se v pravoslavném umění úzce spojuje ideální se symbolicko-viditelným. Proto se také pravoslavný kult vyznamenává silným rázem bohatě rozvinutých symbolů. Neboť právě symboly se v pravoslavné bohoslužbě plně projevuje nadpozemské a nabývá tak symbolické reality.

Pravoslavné umění využívá ve svém kultu všech různých forem umění vyjma sochařství. Nebudeme zde samozřejmě hovořit o hudbě či básnictví, věnujeme se výhradně umění výtvarnému.

K plnému rozvinutí pravoslavného kultu spolupůsobí především církevní malířství. Církevní obrazy – ikony a nástěnná malba, jsou, jak napsal Stefan Cankov, otevřenou, perem umění napsanou obrázkovou biblí a dějinami církevními. Jimi se vzbuzovala a vzbuzuje náboženská nálada. Ikony a fresky zároveň, především dříve, sloužily také jako forma křesťanského poučení a duchovního vzdělání věřících. Jak napsal Th. Tarnavskij, stěny pravoslavných chrámů jsou otevřenou knihou, jejíž živé listy mluví o světcích a jejich životních událostech. Působí mocným etickým dojmem, neb stále upomínají na lásku a milosrdenství boží, na sílu víry, zbožnost. a mravní výši velikých hrdinů víry. Jak velkou úlohu v tomto směru měly ikony je vidět i z toho, že dokonce celý obsah nic. cařihradského vyznání byl znázorněn řadou ikon a nástěnných maleb.

Východní ikonografie se nevyznačovala krásou formy, přesností anatomie, sytostí barev, velkolepou linií, hrou světél a vůbec již ne perspektivou. Východní malířství totiž kladlo daleko větší důraz na vyjádření ducha a svatosti. Ruský myslitel Volyňskij charakterizoval pravoslavné církevní malířství takto: Metafyzický princip východního malířství tkví v líčení světa v jeho ideálních pravzorech, v patření na svět ve světle jeho božské podstaty. Byzantská ikonografie obchází realistické malířství. Poeticky symbolizuje. Její předtucha ji naplňuje prorockým nadšením se symbolicky-fantastickou apokalypsi.

Pravoslavný kult nemá soch. Pravoslavný teolog Cankov tvrdí, že plastika je smyslovější, vázanější, chladnější a méně způsobilá symbolizovat mysticky nadpřirozené rysy křesťansko-pravoslavného kultu a původně jistě též i proto, aby bylo odvráceno nebezpečí pohansko-náboženských vlivů antického umění, v němž se právě sochami projevoval polytheismus.

Pokud jde o architekturu, symbolicky se projevuje architektura formou kříže a kopulí, jež představuje nebe.

Chrám v širším smyslu představuje celý vesmír, požehnaný přítomností Boží a určený k přinášení Kristovy oběti a k proměně člověka a celého světa. Stejně jako vesmír, je i chrám v této symbolice rozdělen na nebe a zemi. Oltářní část je obrazem světa duchovního - neviditelného a chrámová loď je obrazem světa viditelného. Tyto dva světy jsou odděleny dřevěnou přehradou zvanou ikonostas, který představuje rozdělení světa viditelného a neviditelného, lidského a božského, které není smazáno, nýbrž překonáno Boží milostí (během bohoslužeb se otevírá prostřední brána a samotná bohoslužba je komunikací těchto dvou světů). Ikonostas tedy neslouží oddělení kněží od lidu.

Ikonostas je dřevěná stěna s ikonami a třemi vchody, která odděluje oltářní část chrámu od chrámového prostoru. Rozděluje a spájí dva tak rozdílné prostory, ale zároveň nic nezakrývá, nýbrž odhaluje. Svými ikonami, soustředěnými kolem ikony Krista vyjadřuje symbolicky dílo lidského spasení a nabízí hlavní náboženské vzdělání. Ve Starém zákoně byla v chrámu opona, oddělující svatyni od chrámového prostoru, neprodyšná a nepřístupná. Jen jednou za rok mohl velekněz jít za oponu a obětovat kadidlovou oběť. Symbolizuje tak nepřekonatelnou hranici a oddělení mezi člověkem a Bohem. Novozákonní ikonostas, který nahrazuje oponu starozákonního chrámu, vypovídá o změně v lidských dějinách. Bůh sestupuje k člověku, v osobě Ježíše Krista se stává člověkem a přináší milost a poznání. Dnes starozákonní chrámovou oponu připomíná malá opona – Katapetasma – nad hlavními dveřmi, která se odhrnuje na začátku každé bohoslužby. Na první bohoslužbě dne - večerní, když starozákonní část přechází v novozákonní a poprvé zaznívají slova o Boží Trojici, otevírají se hlavní dveře v ikonostasu, „dveře do ráje a proudy Boží milosti zaplavují viditelný svět“. Veškeré oddělení je překonáno a došlo ke smíření mezi Bohem a stvořením. Celé dějiny spásy jsou představeny v ikonostasu k poučení věřících. Ikony Krista a Bohorodice (Panny Marie) symbolizující vtělení Boží, jsou nejzřetelnější a tvoří střed ikonostasu jako symbol spojení Starého a Nového zákona a výraz vykupitelské oběti Kristovy.